

UOT 82.09 (092)

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2026.2.183>

ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏNİN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ FƏALİYYƏTİ

ALI BEY HUSEYNZADE'S CONTRIBUTION TO LITERARY CRITICISM

Aygün ORUCOVA*

XÜLASƏ

Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti və ictimai-fəlsəfi fikir tarixində əvəzsiz yeri və xidmətləri olan Əli bəy Hüseynzadə çoxcəhətli yaradıcılığa, zəngin biliyə malik olmuş, mənalı və son dərəcə çətin bir həyat yolu keçmişdir. Onun və Əhməd bəy Ağaoğlunun rəhbərliylə 1905-ci ildə Bakıda nəşrə başlayan “Həyat” qəzetilə Azərbaycanda türkçülük hərəkat səviyyəsinə yüksəlmişdir. “Füyuzat” jurnalı ilə Əli bəy Azərbaycanda romantizm ədəbi cərəyanının əsasını qoymuşdur. Ə.Hüseynzadə həm öz xalqının, həm də əsas Şərq və Avropa xalqlarının dili, mifologiya, ədəbiyyat və mədəniyyəti, fəlsəfəsinə yaxından tanış olan ensiklopedik biliyə malik bir şəxsiyyət olmuşdur.

Böyük ədib Cəlil Məmmədquluzadənin “yazı ustası” adlandırdığı Ə.Hüseynzadənin çoxşaxəli yaradıcılığında şeir sənəti, bədii ədəbiyyatın xalqın inkişaf etməsindəki rolu, dövrün ədəbiyyatına verilən müasir tələblərdən bəhs edən əsərləri də diqqəti cəlb edir. “Zəmanəmizin Ömər Xəyyamı”, “Molla Nəsrəddin” və “Dəbistan”, “Şiller”, “Tolstoyluq nədir”, “Tolstoy” və s. məqalələrində Şərqdə lirik poeziyanın, firdovsiyanə dastanların inkişafını, rus və dünya ədəbiyyatının klassikləri və onların yaradıcılıqlarının əsas mahiyyəti barədə qənaətlərini son dərəcə dəqiq və əsl peşəkar tənqidçi kimi incələyərək təqdim etmişdir.

Açar sözlər: *ədəbi-tənqid, məqalə, bədii ədəbiyyatdan əsas tələblər, Şərq ədəbiyyatı, Avropa və rus ədəbiyyatı.*

ABSTRACT

Ali bey Huseynzade, who occupies an exceptional place in the history of Azerbaijani literature, culture, and socio-philosophical thought, possessed a multifaceted creative legacy, extensive knowledge, and experienced a meaningful yet extremely challenging life. With the publication of the newspaper *Hayat* in Baku in 1905 under the leadership of Huseynzade and Ahmad bey Agaoglu, Turkism in Azerbaijan developed into an organized intellectual movement. Through the journal *Fuyuzat*, Ali bey laid the foundations of the Romantic literary movement in Azerbaijan. Huseynzade was an encyclopedic intellectual deeply familiar with the languages, mythologies, literatures, cultures, and philosophies of his own people as well as those of the major Eastern and European nations.

In the multifaceted oeuvre of Huseynzade, whom the great writer Jalil Mammadguluzadeh described as a “master of writing,” special attention should also be paid to his works devoted to poetry, the role of literature in social development, and contemporary requirements imposed upon literature. In articles such as *The Omar Khayyam of Our Time*, *Molla Nasreddin and Dabistan*, *Schiller*, *What Is Tolstoyism?*, and *Tolstoy*, he examined the development of lyrical poetry in the East, the tradition of epic literature, and the essence of the works of Russian and world literary classics with remarkable precision and genuine professional critical insight.

Keywords: *literary criticism, article, main requirements of fiction, Eastern literature, European and Russian literature.*

GİRİŞ

Əli bəy Hüseynzadə XX əsr Azərbaycan türkçülüüyü, ədəbiyyatı, mətbuatı, mədəniyyəti və ictimai fikir tarixində xüsusi rolu və mövqeyi olan bənzərsiz bir şəxsiyyətdir. Əsasən, Türkiyə və Azərbaycanda yaşayıb-yaradan ədibin fəaliyyəti və əsərləri müasirlərinin diqqət mərkəzində olmuş, ədəbi prosesi sözün həqiqi mənasında doğru istiqamətləndirmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında ro-

*AMEA Naxçıvan Bölməsi, e-mail: orujovaaygun82@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7450-2191

mantizmi ədəbi cərəyan səviyyəsinə yüksəldən, XX əsrin əvvəllərindəki iki ədəbi məktəbdən biri olan “Füyuzat” ədəbi məktəbinin banisi olmuşdur. Sovet dövründə Azərbaycanda “mürtəce romantik” adlandırılan bu humanist sənətkarın ancaq jurnalistlik fəaliyyətindən dırnaqarası bəhs edilmiş, onun rəhbərlik etdiyi mətbuat orqanları “Molla Nəsrəddin” jurnalına tamamilə zidd mövqedə olan, “pan-türkist”, “panislamist”, xalqın düşməni kimi tanınılmağa çalışılmışdır. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra filologiya elmləri namizədi Ofelya Bayramlı Ə.Hüseynzadə şəxsiyyətinin və əsərlərinin tanınılması, toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində ilk addımları atmışdır. Professor Yaşar Qarayev kişi qeyrətli bu xanımın xidmətlərini belə dəyərləndirir: “Bir neçə on il müddətində Əli bəy ədəbi məktəbinə... çirkab, lənət və küfr yağdırmaqda bir-birilə yarışan rütbəli, titullu vətən oğullarının günahını bu münəvvər xanımın sərrast qələmi yuyub təmizləmişdir” [Hüseynzadə, 1996: 18].

Əli bəy Hüseynzadə həm öz xalqının, həm Şərq xalqlarının tarixi, milli mənsəbiyyəti, adət-ənənələri, mifologiya, mədəniyyət və xüsusən, ədəbiyyatına, həm də rus və dünya ədəbiyyatına yaxından bələd idi. Peterburqda təhsil illərində o, bir tərəfdən Homer, Dante, Şekspir, Bayron, Şiller və Höteni mütləq etmiş, digər tərəfdən isə Şərq dilləri fakültəsində məşhur şərqşünas Jukovskinin Ömər Xəyyam haqqındakı mühazirələrini böyük maraqla dinləmişdir. Özü müstəqil olaraq Şopenhauer, Hartman və digər Qərb filosoflarının əsərləri, Volter, Monteskyö, Adam Smit kimi iqtisadçıların fəlsəfi-sosioloji görüşləri ilə tanış olmuşdur. Əli bəyin tədqiqatçılarından Yusuf Akçura onun İstanbulda təhsili müddətində tələbə yoldaşlarına Qərb mədəniyyətini tanıtmagından böyük fəxarətlə bəhs etmişdir: “Əli bəy İstanbul məktəbi-tibbiyyəsinə Qərb əfkarını, Qərb ədəbiyyatını, Qərb kultür və mədəniyyətini, bir sözlə, Qərbi tanıtmada professorlardan çox xidmət etdi” [Akçura, 1331]. Lakin bu heç də Əli bəyin Qərb mədəniyyətinin kor-koranə mübəlligi olduğu mənasına gəlməyir, o, Qərbin uğurlarından bəhrələnməklə, öyrənməklə həqiqi müsəlman-türk olaraq qalmağın mümkünlüyü və zəruriliyini nəzərdə tutmuşdu: “Onun vaxtilə Avropa dəyərləri ilə bağlı söylədiyi fikirlər indi də aktuallığını itirməyib: “Biz avropalıların ədəbiyyatlarına, sənayələrinə, elm və maariflərinə, kəşfiyyat və ixtiralarına müraciət etmək istəyirik, özlərinə deyil! Biz istəyirik ki, islam ölkəsinə onların beyinləri girsən, boğazları, mədələri girməsin. Biz istəyirik ki, ölkəmiz onların beyinlərini həzm etsin, mədələrində həzm olunmasın...” [Qaraoğlu, 2017: 13].

ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏNİN ƏDƏBİ-NƏZƏRİ VƏ ƏDƏBİ-TƏNQİDİ FİKİRLƏRİ

Əli bəyin publisistik əsərlərindən araşdırmamız baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edənləri onun bədii ədəbiyyat və sənət, onun ali məqsəd, ideya və vəzifələri, amalinın nədən ibarət olduğuna dair fikirlərini ifadə etdiyi məqalələridir. Azərbaycan romantizminin əsas nümayəndələrinin tədqiqatçısı, tənqidçi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Azər Turan “Şiller”, “Tolstoyluq nədir”, “Tolstoy” kimi məqalələrinə əsaslanaraq Ə.Hüseynzadənin tənqidi fəaliyyəti haqqında yazır: “Ədəbi prosesi dünyadakı müasir sənət cərəyanlarının müstəvisində incələyən Ə.Hüseynzadə Azərbaycan ədəbi tənqidində yeni tipli mərhələnin əsasını qoyurdu” [Turan, 2014: 413]. Və yaxud: “Ədəbiyyat tariximizdə ilk dəfə fransız simvolistləri, Verlain, Mallarme, Bodler Azərbaycan oxucusuna ilk dəfə onun vasitəsilə tanıtırlıb. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında sərbəst şeir barədə ilk mülahizələr də onun qələminin məhsuludur” [Turan, 2014: 415]. Əli bəy öz ideyalarını, məqsəd və məramını həyata keçirmək üçün bədii ədəbiyyat və mətbuatı ən əsas qüdrətli vasitə hesab edir. O, şeiri və ədəbiyyatı ilahi vəhyləri ifadə edən müqəddəs dini kitablardan, ilahi kəlamdan sonra ikinci yerdə hesab edirdi: “Kütubi-müqəddəmi-səməviyədən sonra heç bir şey ədəbiyyat qədər tələbə və şagirdanın əxlaq və tərbiyəsini islah və tənzim edəməz” [Məmmədov, 1999]. İrticanın baş alıb getdiyi, təzyiqlərin çoxaldığı bir siyasi məkanda ədəbiyyat xalqın səsinə yayan bir vasitəyə - millətin vicdan səsinə çevrilir, qələmlə mübarizəyə başlanılır. Bu mübarizədə ədəbiyyat və mətbuat nümayəndələri xalqı təmsil edirlər. Əli bəyin fikrincə, Osmanlı idarə üsulunun məktəblərdə ədəbiyyatın tədrisini qadağan etməsi də bu səbəbdəndir. Bu addımı Ə.Hüseynzadə Osmanlının rus hökumətindən daha çox ədib və ədəbiyyatdan

qorxmağını onun ədəbi-mənəvi təsir gücünü dərk etməyinin açıq təzahürü adlandırır. Çünki o nəcib keyfiyyətlər ki, dünya ədəbiyyatı korifeylərinin əsərlərilə təbliğ olunub ürəklərə yol tapır, vicdanlara sirayət edib ruhları qidalandırır, o keyfiyyətləri türk gəncliyinin üzünə bağlatdırırdılar.

Əli bəy uğrunda mübarizə apardığı yeni ədəbiyyatın yaranmasında ədəbi qüvvələrin yeni ədəbi prinsipləri mənimsəməsi istiqamətinə öz töhfələrini vermişdir. O, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, M.Ə.Rəsulzadə, S.M.Qənizadənin “Həyat” və ya “Füyuzat” redaksiyasına göndərdiyi və mətbuat səhifələrində dərc olunan ilk əsərlərinin rəyçisi olmuşdur. “Bunlar milli ədəbiyyatın inkişafı üçün məsuliyyət daşıyan, onun yüksəliş yolları haqqında xüsusi qənaətləri olan, professional bir ədəbiyyatşünas alimin, mübariz bir ədəbi tənqidçinin, böyük ictimai xadim və siyasət adamının illər boyu formalaşmış ictimai və estetik qənaətləri idi” [Məmmədov, 1999]. Əli bəy Şövqi Şirvani adlı bir gənci ona görə tənqid edir ki, o, şeir yazmağın nəinki məsuliyyətini, hətta elementar qaydalarını belə bilmədiyi halda əlinə qələm götürmüşdür. Onun yazdıqları nəinki şeir, hətta nəzm belə deyil. O, gənc ədəbi qüvvələrə istedad və qabiliyyətlərinə uyğun yaradıcılıq sahəsi, ədəbi növ və ya janrlar seçməyi məsləhət görürdü. Bu baxımdan onun Müslim Şirvaninin mədhiyyəsilə bağlı yazdığı tənqidi qeydlər maraq doğurur. XX əsrdə mədhiyyə yazmaq zamanının artıq çoxdan bitdiyini düşünən Əli bəy M.Şirvaninin bu janra müraciət etməsini düzgün mövzu, janr müəyyənləşdirə bilməməsilə əlaqələndirir. Belə müəlliflərə Ə.Hüseynzadə ya rus və Avropa dillərini öyrənib Puşkin, Lermontov, Şiller, Hüqonun, ya da ərəb və fars dillərini öyrənib Molla Əbdürrəhman Cami, Şeyx Nizami, Fəridəddin Əttar kimi Şərq klassiklərin yaradıcılığına müraciət edib bu kimi ədəbi-mənəvi xəzinələri Azərbaycan dilinə tərcümə etməyi məsləhət görür. İstedadının kamilliyinə baxmayaraq, M.Şirvaninin mədhiyyə yazmaqla yaradıcılıq fəaliyyətində yanlış istiqamət seçdiyini zərərli hal hesab edən Əli bəy ona xalq üçün faydalı işlər görməyi qarşısına məqsəd qoymağı və bu yolda irəliləməyi tövsiyə edir. Onun fikrincə, qüsurların islahına yardım edən tənqidi ruhlu əsərlər yazmaq yolunda düşünmək lazımdır.

Əli bəy peşəkar tənqidçi kimi haqqında bəhs etdiyi əsərdə zərrə qədər də olsa, nəzəri cəlb edən müsbət, təqdirolunası cəhətləri də görüb qiymətləndirir və onları təkmilləşdirməyi tövsiyə edirdi. M.Ə.Sabirin “Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza” adlı şeirində türk dilinə uyğun olmayan bəzi söz və cümlələri, əruz vəzninin qaydalarına tabe olmayan bəzi misraları təshih edəndən sonra şeirin siyasi mündəricəsini yüksək qiymətləndirir. Bu əsərin müsəlmanların birləşməsindən qorxuya düşərək qəzetlərinin səhifələrini böhtandan ibarət məqalələrlə dolduran erməni şovinistlərinə azərbaycanlıların humanizm və sülhpərvərliyini nümayiş etdirən dəyərli bir vəsiqə hesab edir. Və yaxud Abbas Səhhəti şeirinin türk dilinin qanunlarına uyğun olmadığına görə tənqid etməklə yanaşı, gözəl bir təbi olduğunu da qeyd edirdi.

Əli bəyin ədəbi mülahizələrində bir “ciddi ədəbiyyat” ifadəsilə rastlaşırıq. O, bununla xalqın mənəvi və iqtisadi dirçəlişinə, fikri inkişafına, əsrin mütərəqqi ideyalarının ruhunda tərbiyə olunması işinə təkan verən, düşündürən və qəlblərə təsir edən müasir ictimai mündəricəli ədəbiyyatı nəzərdə tuturdu. Müəllifin fikrincə, yaranan yeni ədəbiyyat milli dirçəliş uğrunda döyüşən yenifikirli insanlar, fədailər dəstəsi yetirib formalaşdırmalıdır. Məhz bu mütərəqqi ideya və məqsədlərini həyata keçirmək üçün Ə.Hüseynzadə əsrin əvvəllərində ədəbi prosesi qüvvətli nüfuzu altına almış, onun ümumi inkişafını nəzərdən keçirmiş, uğurları və nöqsanları təhlil etmişdir. Bu baxımdan onun “İrşad” qəzeti, “Molla Nəsrəddin” və “Dəbistan” jurnallarının mövqeyi, Ə.Haqverdiyevin “Qəmərin şahidliyi”, “Ata və oğul”, M.Ə.Talıbovun “Məsailün-həyat” romanı, İ.T.Musayevin şeirləri, N.Vəzirov, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyov, M.A.Axundovlunun publisistikası haqqında mülahizələri yüksək elmi, nəzəri-estetik əhəmiyyətə malikdir.

Ə.Hüseynzadə “Zəmanəmizin Ömər Xəyyamı”, “Molla Nəsrəddin” və “Dəbistan”, “Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?” və s. məqalələrində poetik şeirə və bədii ədəbiyyata verilən tələbləri aydınlaşdırır. “Şeir sənayeyi-nəfisənin ən məqbulün mötəbəridir” fikrində olan Əli bəy bədii yaradıcılıqdakı ən çətin və ən çox istedad tələb olunan sahə kimi lirik ədəbi növdə olan janrların yaradılmasını görür. Məqalələrində lirik poeziyanın, firdovsiyanə dastanların inkişafından danışaraq ədəbiy-

yat və mətbuata verilən müasir tələbləri dövrünün qələm sahiblərinin diqqətinə çatdırırdı. Onun epik-qoncu şeiri, sənəti tənqid etməsi, yersiz tərif və mədhlərlə dolu şeirləri pisləməsi, İran şairi Qaanini mədhiyyəçi olduğuna görə şairlər sırasına daxil etməməsi dövrünə görə müasir estetik baxışlar idi. Əli bəyə görə, sənətkar millilik, birlik, ədalətlik, fikir və sözləri ilə əməllərinin bir-birini tamamlaması, xalqın aşağı təbəqələrinin mənafeyindən çıxış etmək kimi mütərəqqi sifətləri əsərlərində göstərməlidir. Əli bəy bu baxımdan qazax, qırğız poeziyasındakı təbiiliyi, milli özünəməxsusluğu təqdir edirdi. O, qırğız xalq dastanı “Manas”ı bu meyarlarla yüksək qiymətləndirərək Radlovun sözlərinə istinadən yazırdı: “Yunan şairi Homer zamanındakı sünuhati-milliyənin dövrü-dastanisini bu gün ancaq qırğız qövmündə müşahidə etmək mümkündür” [Hüseynzadə, 1997: 238]. Ə.Hüseynzadə həm də tənqidi-realist və ya satirik əsərlərdə subyektivizmi qətiyyənlə bəyənməyir, şəxsi qənaətlər zəminində bu və ya başqa şəxsi məsxərəyə qoymağı bədii ədəbiyyat üçün ciddi nöqsan hesab edirdi. Türk şairi Məhəmməd Əşrəfin “Dəccal” adlı satirik şeirlər məcmuəsindən danışarkən onun şəxsi qərəzlik hissilə yazılmış həcvlərini, satirik şeirlərini “zəmanəsinin Ömər Xəyyamı” adı almış bir şair üçün nöqsan hesab edirdi. Əli bəyə görə, əsl satira ictimai ideya daşılmalı, şəxsiyyətdən uzaq olmalıdır. Həcv deyilən şeir millətin, cəmiyyətin ümumi qüsurları və eyiblərini tənqid hədəfi olaraq seçməli, qətiyyənlə şəxsiyyətə girişməməlidir. Belə satirik istiqamətin nümunəsi kimi o, “Molla Nəsrəddin”i təqdir edirdi. O, göstərirdi ki, bu məcmuə mədhiyyə və tərif yazmaq üçün çıxmıyır. O, ancaq “həcv və istehza ilə qüsurlarımızı intiqad və islah yolu tutmuşdur” [Hüseynzadə, 1997: 59]. Ə.Hüseynzadə cəmiyyətin “qoz kötöklərini, qaya daşlarını yontmaq üçün “Molla Nəsrəddin”in ələ aldığı balta zöhlk və xəndə, istehza və rişxənddən, müstəhziyanə yazı və şəkillərdən” [Hüseynzadə, 1997: 162] ibarət satirasının dolğun realist məzmununda acı həyat həqiqətlərini görürdü. Əli bəy tamamilə haqlı olaraq “Molla Nəsrəddin”in yas və ələmlə dolu, göz yaşı ilə örtülmüş xəndəsini “Qoqolun, Sviftin, Dikensin kəskin satirik əsərlərinə bənzədirdi” [Hüseynzadə, 1997: 162-164]. Əli bəy ədəbi-tənqidi və ədəbiyyat tarixinə dair məqalələrində realist şair və yazıçıların əsərlərini təqdir edir, Vəqif şeirinin realist keyfiyyətlərini bəyənlir. C.Məmmədquluzadənin realizmini dünya realizmi ilə müqayisə edir, müasirlərinin diqqətini sülh və vəfaya dair “şövqavər mənzumələr” yazan Sabir şeirinin ictimai məzmununa yönəldir, real həyatın acı həqiqətlərini göstərən N.Vəzirov felyetonlarını “nəfə və şəfəbəxş” adlandırır, milli mətbuatımızın əsasını qoyan H.Zərdabinin jurnalistlik fəaliyyətini yunan tarixçisi Herodota bənzədirək ona “əbuəlcərayid”, “əbuəlmüvərrix” deyərək böyük qiymət verirdi. Heç təsadüfi deyildi ki, şair Ə.Müznib Ə.Hüseynzadə İstanbulla mühacirət etdikdən sonra ideya rəhbərindən məhrum olan Azərbaycan ədəbiyyatının düşdüyü vəziyyət haqqında belə yazmışdır: “Onlar (Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə) getməsilə Qafqaz əhalisini başsız, böyüksüz buraxmış kimidir. Çünki o cənablar dilsizlərin dili, karların qulağı, korların gözü idilər... Müxtəsər, bugünkü yazılarımız tamam-kamal qəvaid qeydindən azaddır” [Abdullayev, 2025].

“1909-cu ildə Ə.Hüseynzadənin “Tərəqqi” qəzetində “Yazımız, dilimiz, “İkinci il”imiz” [Hüseynzadə, 1909] adlı irihəcmli məqaləsi çap olunur və çox böyük mübahisələrə səbəb olur. Məşhur ədəbiyyat tarixçisi F.Köçərli Ə.Hüseynzadənin Azərbaycana gəlib ana dilinin saflığının qorunmasına mənfi təsir göstərdiyini yazırdısa, David Ağamirzadə bu kimi mülahizələrə etiraz edirdi: “Kəş Hüseynzadə kimi bir çox mühərrirlər və ədiblərimiz ola idi də, bizim kimilər də namını mühərrir qoyaraq səhifəyi-mətbuatı işğal etməyə idik” [Məmmədov, 1999]. Bu müzakirələrdə C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə və başqa görkəmli şəxsiyyətlər iştirak etmişdir. Az sonra Əli bəy sadə, anlaşıqlı yazmağın üstünlüyünü etiraf etmişdir. Bu barədə C.Məmmədquluzadə yazır: “Əli bəy Bakıdan axırıncı dəfə Türkiyəyə gedərkən Tiflisə gəldi ki, buradan Batuma getsin. İdarəməizə də təşrif buyurdu. Söhbət dildən düşdü və o dedi: “Yaxşı yazırsınız”...Əli bəy mənə dedi ki, sözü təkrar və təsdiq etdi: “Açıq yazmaq da bacarmaq lazımdır”. Mən Əli bəyə ərz etdim ki, onun tək bir şəxsdən eşidilən bu sözü mən havayı danışanlar sırasına qoya bilmərəm. Çünki Əli bəy Hüseynzadə kimi bir yazı ustasının mən tək bir cavan yazıçıya yazı barəsində dedi ki, sözü mən ciddi bir söz hesab edərkən” [Məmmədquluzadə, 2004: 75-76].

NƏTİCƏ

Beləliklə, hərtərəfli zəngin ensiklopedik biliyə malik, türkçülüyə, dini dəyərlərə və Şərq-Qərb mədəniyyətinin bir çox sahələrinə dərin və mükəmməl bələd olan bir şəxsiyyət olan Əli bəy Hüseynzadənin bədii ədəbiyyat, şeir sənəti, mətbuat haqqındakı görüşləri çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu mövzuda aparılmış tədqiqatlarda [Kamaloğlu, 1991] da Əli bəy Hüseynzadənin ədəbi-tənqid və mətbuat tənqidi tarixində bir çox ilklərə imza atdığı qeyd olunduğunu görürük. Eyni zamanda onun şair və yazıçılara, ziyalılara olan qayğısı və tələbkərligi sayəsində ədəbi proses düzgün yola istiqamətləndirilmiş, bunun nəticəsi olaraq ideya-bədii cəhətdən sağlam mündəricəli, qüdrətli bir ədəbiyyat yaranmışdır.

Ə.Hüseynzadə və Ə.Ağaoğlunun rəhbərliylə 1905-ci il iyun ayının 7-də nəşrə başlayan “Həyat” qəzeti Şərqdə başlayan milli azadlıq hərəkatının, türkçülüyn əsas ideologiya tribunu olmuş, M.Ə.Rəsulzadə, F.Köçərli, A.Şaiq, Ü.Hacıbəyov kimi dövrün tanınmış ziyalıları öz ətrafında birləşdirə bilmişdir. “Füyuzat” jurnalı ilə Ə.Hüseynzadə romantizm ədəbi cərəyanının əsasını qoymuşdur. Cəmi 32 nömrəsi nəşr olunmasına baxmayaraq, ədəbi məktəb formalaşdıran bu jurnal milli, ictimai, siyasi fikir tariximizdə mühüm yer tutmuşdur. Bu jurnal XX əsrin əvvəllərində ümumtürk dəyərlərini mühafizə baxımından əvəzolunmaz abidədir.

Beləliklə, aydın olur ki, Ə.Hüseynzadənin çoxşaxəli fəaliyyəti təkcə öz xalqı qarşısında ona azadlıq və mübarizə yolu göstərilməsi ilə məhdudlaşmayıb. O, əsərlərində uzaqgörən bir ziyalı kimi mühüm sosial-siyasi problemləri diqqətə almış və onların həlli yollarını göstərmişdir.

ƏDƏBİYYAT

Abdullayev M. (2025, 15 mart). Turan sevdalısı - türkçülüyn bayraqdarı. *Xalq*.

Akçura Y. (1913). *Hüseynzadə Əli bəy. Türk yurdu*, 5, 8.

Kamaloğlu R. (1991). *Əli bəy Hüseynzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri* [Namizədlik dissertasiyası]. Bakı.

Hüseynzadə Ə. (1909, 9-10 fevral). Yazımız, dilimiz, “İkinci il”imiz. *Tərəqqi*.

Hüseynzadə Ə. (1996). *Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar* (Tərtib edən, müqəddimə və izahların müəllifi: Ofelya Bayramlı). Azərnəşr.

Hüseynzadə Ə. (1997). *Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?* (Tərtib edən, müqəddimə və izahların müəllifi: Ofelya Bayramlı). Mütərcim.

Qaraoğlu F. (2017, 9 avqust). Tarixdə iz buraxanlar: Əli bəy Hüseynzadə. *Bakı Xəbər*.

Məmmədov X. (1999, 5 mart). Əli bəy Hüseynzadə və ədəbi proses. *Ədəbiyyat qəzeti*.

Məmmədquluzadə C. (2004). *Əsərləri* (4 cildə, IV c., tərtib edən akademik İsa Həbibbəyli). Öndər.

Turan A. (2014). *Əli bəy Hüseynzadə (həyatı, mübarizəsi, yaradıcılığı və şəcərəsi)*. Litterpress.

(Akademik İsa Həbibbəyli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 15.05.2026

Son variant 22.05.2026